

- Сафронов В.А. Проблемы индоевропейской прародины. — Орджоникидзе: Северо-Осетинский ун-т, 1983.
- Сафронов В.А. Индоевропейские прародины. — Горький, 1989.
- Трубачев О.Н. Некоторые данные об индоевропейском языковом субстрате Северного Кавказа // ВДИ. — 1978. — № 4. — С. 34—42.
- Трубачев О.Н. Рецензия на монографию В.А. Сафронова «Индоевропейские прародины». — Горький, 1989.
- Формозов А.А. Этнокультурные области на территории европейской части СССР в каменном веке. — М., 1959.
- Хлопин И.Н. Афанасьевская культура (историческое содержание): Приложение к: Грязнов М.П. Афанасьевская культура на Енисее. — СПб., 1999. — С. 71—84.
- Штофф В.А. Проблемы методологии научного познания. — М., 1978.
- Anthony D. The «Kurgan Culture», Indo-European Origins, and the Domestication of the Horse: A Reconsideration // Current Anthropology. — 1986. — № 4. — P. 291—304.
- Gimbutas M. Comments on «The «Kurgan Culture», Indo-European Origins, and the Domestication of the Horse: A Reconsideration» of D. Anthony // Current Anthropology. — 1986. — № 4. — P. 305—306.
- Mallory J.P. The Chronology of the Early Kurgan Tradition (Part two) // The Journal of Indo-European Studies. — 1977. — V. 5. — № 4. — P. 339—368.
- Uhlenbeck C.C. The Indogermanic Mother Language and Mather Tribes Complex. — Philadelphia, 1957. — V. 39. — № 3. — P. 385—393.

Одержано 28. 02. 2007

М.І. Удовиченко, О.О. Бритюк

ГЕОЛОГО-АРХЕОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МЕРГЕЛЕВОЇ ГРЯДИ

Південна частина Луганської обл. має певні геологічні особливості, на які вже неодноразово звертали увагу дослідники, та численні археологічні пам'ятки (Евдокимов 1991; Гершкович 1996 та ін.), більшість із яких представлено курганными могильниками (переважно доби ранньої—пізньої бронзи) на високих плато. Середня висота цих курганів становить від 0,6 до 2,5 м. Серед архітектурних особливостей варто відзначити наявність у курганах неодноразових досипок та широке використання легкодоступного в цій місцевості каменю.

Певний інтерес щодо поєднання геологічних та археологічних особливостей становлять вододільні плато на межі Лутугінського та Перевальського р-нів Луганської обл., обстежені нами під час геологічних екскурсій навесні—восени 2007 р. На верхівці гряди завдовжки 15—17 км, яка є вододілом басейнів річок Біла та Ольхова, розташовано понад 20 курганных могильників та окремих курганів, більшість із

яких нанесено на мапи з топографічними основами 1942, 1961, 1981—1982 рр.¹

Абсолютні позначки висот тут становлять 230—250 м над рівнем моря. Правий схил басейну р. Біла пологий, прорізаний мережею розгалужених неглибоких задернованих улоговин — в минулому дрібних ярів. Задернованість та пологі схили улоговин засвідчують, що ерозійні процеси тут втратили свою активність відносно давно. Територія на південь від гряди — це лівий схил долини р. Ольхова, досить крутий та прорізаний глибокими ярами і балками, що засвідчує активний перебіг сучасних ерозійних процесів.

Ландшафт місцевості віднесено до Ольховського індивідуального (VII₄) Сіверськодонецького (VII) виду, для якого характерні структурно-денудаційні, сильно розчленовані грядово-пагорбові та гривисто-улоговинні схилі рівнини на дрібноскладчастій основі. Вони переважно сформовані кам'яновугільними породами (пісковики, вапняки, сланці), що майже всюди виходять на поверхню (Фисуненко, Жадан 1994, с. 154—155).

Геологічно ділянка розміщується на південному крилі Аненської антиклиналі, ускладненому кількома дрібними складками. Залягання плас-

¹ Див., наприклад, топографічну карту Генерального штабу СРСР, лист «Стаханов» М-37-126.

тів гірських порід тут полого, кути падіння часто не перевищують 10°, місцями залягання майже горизонтальне. Безпосередньо в місці східного замикання синклінальної складки розташована пам'ятка Мергелева гряда (Клочко 2007, с. 118).

Ця назва є досить дивною, оскільки хоча досліджену частину вододілу дійсно вкрито плоскими уламками каменю, але це не мергель, а темно-сірий вапняк. Як відомо, до мергелів відносять осадові породи, що займають проміжне місце між вапняками та глинами і на 50—70 % складаються з карбонатів та 50—30 % — із глинистих частинок. Крім того, вкрай мало ймовірно ми вважаємо припущення про можливе місцеве походження назви Мергелева гряда. Час появи топонімів слід співвідносити з часом активного заселення місцевості, яке тут почалося з другої половини XVIII — початку XIX ст. (Высоцкий 2003, с. 66—77). Села Іллірія, Македонівка та Адріанополь заснували сербські та грецькі переселенці, а сусідні селища Єлизаветівка, Степанівка, Никитівка — російські. Наскільки нам відомо, ані росіяни, ані греки не називали вапняк «мергелем».

Кам'яновугільні відклади, що виходять на поверхню, відносять до світ C_2^2 , C_2^3 , C_2^4 . Серед порід переважають аргіліти, алевроліти та пісковики. Другорядне значення мають пласти вапняків та вугілля. Сам курганний комплекс розташований на виходах вапняку K_1 , що добре видно на планшеті (Материалы ... 1924) геологічної карти району. Поверхневий пласт вапняку, розбитий системою тріщин, має потужність 0,5—0,6 м. Можливо, саме ці тріщини й дали привід В.І. Клочку вказувати на наявність тут «кладки», «променів» або навіть «доріжок».

Звертаємо увагу на те, що автори планшети — відомі фахівці в галузі геології та геологічного картування — свого часу виконали великий обсяг робіт із геологічної зйомки. Крім того, Л. Лутугін керував геологознімальними роботами на всій території Донбасу. Ймовірність того, що ці фахівці могли прийняти за природні виходи штучно покладені глиби вапняку повністю виключена, тому на згаданому планшеті виходи вапняку визначено саме як *природні*. Їх можна прийняти за штучні лише за відсутності кваліфікованої геологічної експертизи. До того ж, можливо, сучасних дослідників дезорієнтували такі нетипові ознаки, як вертикальна позиція деяких плит, наявність глини та ґрунту під плитами, дивні сліди на каменях. Проте всі ці особливості мають цілком природне походження.

Як відомо, у верхів'ях кожного ярочка формується вершинний уступ. У нашій ситуації у верхній частині він був утворений вапняками, а в нижній — вивітряними м'якими глинистими породами, що дуже легко вимивалися цівками

води, що стікала, і в результаті наставав момент, коли плита перекидалася та займала вертикальне положення. Крім того, слід пам'ятати про наявність тут вододілу та цілої серії дрібних ярочків, у верхів'ях кожного з яких був уступ. З часом саме так поступово формувалися цілі ряди перекинутих вертикальних плит, які авторами розкопок було помилково визначено як штучна огорожа-стіна.

Дивна, як на перший погляд, система тріснутих плит на поверхні вододільного плато пояснюється віком цього геологічного утворення. Вважається, що чим вищі позначки вододільних частин, тим давніші поверхні вирівнювання. Визначено чіткий зв'язок між висотами вододілів та віком поверхонь. Позначки близько 250 м (Росльий 1968) відповідають неогеновим, тобто вони сформувалися близько 10 млн років тому. Пласт вапняку, про який йдеться, опинився на поверхні саме в той час. Звичайно, за 10 млн років плити піддавались різним фізичним та хімічним процесам, переважно пов'язаним із вивітрянням. За такий великий проміжок часу ці процеси привели до горизонтального розширення вапняку, навіть незважаючи на достатню однорідність породи. Уламки вивітраних аргілітів, глина та гумус заповнювали пустоти між шарами вапняку, внаслідок чого сформувалися «два-три прошарки кладки з перев'язкою шарів» (Гайко, Шубин, Парамонов 2005).

Фактор часу пояснює ще одну особливість гряди — наявність «слідов пропилів, жолобів та лунок», що також були сприйняті авторами розкопок за штучні. За 10 млн років навіть вапняк, порода практично нерозчинна, починає розчинятися з поверхні; як приклад — відомі карстові печери. Подібні нерівності та заглиблення, що утворилися в результаті поверхневого карсту, можна спостерігати практично в усіх місцях, де виходять карбонатні породи — у Криму, Середній Азії, на Кавказі. Сліди, прийняті за прорізи, також цілком природні. Адже монолітна, на перший погляд, вапнякова порода має в різних місцях різну за щільністю текстуру, іноді більш м'яку, у вигляді вузьких витягнутих смуг, окремих локацій. Це може бути або скупчення органіки (уламки мушель), або підвищена домішка глинистих часточок. Причому подібні локації майже завжди мають вигляд смужок через шарувату структуру вапняків. Саме ці смужки були найменш стійкими місцями під час тривалого вилугування породи. В цих зонах розчинення відбувалося інтенсивніше, тим більше, що ділянки-заглиблення піддавались впливу цівки води. Стінки «пропилів» не рівні, оскільки це лінійна форма карсту. Якби походження «пропилів» та «свердловин» було штучним, спостерігалися б чіткі уривчасті лінії пе-

реміщення інструменту: вхід, вихід, помилкові рухи в сторони, що легко визначаються візуально. Натомість це природні заглиблення з плавними краями, що виникли в результаті розчинення частини вапняку.

Природа тут приготувала й інші сюрпризи. Так, керівник розкопок стверджує про залягання вапнякових плит на підоснові із суміші глини та дрібних каменів, «яка за своїми властивостями нагадує сучасний бетон» (Клочко 2007). Проте реальним підґрунтям вапнякового «панциру» в цій місцевості є аргіліти — щільні глини, що втратили здатність розмокати (Короновський, Якушова 1991, с. 55—56). Слід зважати на те, що ці аргіліти дуже вивітрені, неоднорідні та мають різний ступінь цементації. Більшість із них, дійсно, дійшли до стану глини, але інші залишилися у твердому стані у вигляді невеликих уламків. Чому сталося саме так? Як правило, на схилах продукти вивітрювання дуже легко змиваються. У нашому випадку плити вапняку слугували природним захисним «чохлам» від змивів. Саме тому під ними спостерігаються рештки такої сильної кори вивітрювання, що не характерно для більшості місць Донбасу.

Те, що в цій кам'яно-грунтово-глиняній суміші виявлено гумус, — цілком нормальне явище. Продукти розкладу дерну (гумусу) на плитах вапняку з'явилися у результаті їх змиву з поверхні або в тріщини, де вони накопичувались у верхній частині вивітрених порід. Процеси формування ґрунту найінтенсивніше проходять саме в тріщинах, що на місцевості добре ілюструють практично голі плити та рослини, що ростуть у тріщинах між ними.

На нашу думку, за картою Л. Лутугіна, курганний могильник розташований на цілком природному виході вапняку. Пласт вапняку K_1 розчленований системою тріщин, природною як для Донбасу, так і для інших регіонів, де спостережено процеси складкоутворення. Під час цього процесу виникають механічні напруження, в результаті яких формуються закономірні системи кліважних тріщин, орієнтованих відповідно до напрямків осей складок. Густина тріщин залежить від ступеня складчастості.

Як доказ природного характеру утворення тріщин можна навести повну відповідність один одному контурів блоків, розташованих поряд. Якщо тріщина майже рівна, ця тотожність майже не помітна, але дуже показова, коли тріщини хвилясті. На місцевості чітко видно, як віддалені одна від одної плити мають край розломів, прак-

тично до сантиметрів тотожні за формою. Це повністю виключає будь-яке втручання людини у формування кам'яного «панциру». Ще більш показовим є збіг країв розломів горизонтальних та вертикальних плит, розташованих поряд (ті, що впали внаслідок формування вершинних уступів). Такі випадки серійно зафіксовано на поверхні гряди в безпосередній близькості від дослідженої курганної групи.

Місцями плити на поверхні гряди лежать досить близько одна від одної, а подекуди віддалені на кілька десятків сантиметрів. Відмінність у відстанях між плитами пояснюється тим, що в осінньо-зимові та зимово-весняні періоди, коли середньодобова температура коливається близько нульової позначки, насичені водою гірські породи, що заповнюють тріщину, збільшуються в об'ємі внаслідок замерзання. Це приводить до горизонтальних навантажень, а відтак, до переміщення плит у вільному напрямку.

З огляду на те, що курганний комплекс розташований безпосередньо на гряді, всі описані особливості характерні й для основ курганів. Однак слід зважати на те, що під час спорудження могил та насипів давні будівельники переміщували частину плит. Деякі плити, що оточують кургани, були використані для спорудження кромлеху та кам'яного кільця навколо поховань. Отже, природний порядок розташування плит на гряді навколо кургану міг бути локально порушений. Однак у деяких місцях зовнішнє кам'яне кільце та насип розташовані одразу на тріщинуватих плитах, під якими можна побачити описану вище суміш дрібних уламків аргілітів, глини та ґрунту. Можливо, наявність такої суміші під плитами безпосередньо під курганом і спонукало дослідників стверджувати, що плити, які підстилають курган, було принесено та покладено будівельниками, але диспозицію інших плит на гряді, абсолютно аналогічну та природну, вони чомусь не взяли до уваги.

Отже, на Мергелевій гряді спостерігаються сукупні результати різних процесів: складної гри природи та специфічних особливостей формування вододілів у районі Донецького кряжа, на які наклалися культурні особливості давніх будівельників курганів.

Пропонуємо дослідникам культурної спадщини надалі обачливіше підходити до визначення ступеня антропогенного впливу на природні утворення та активніше залучати до своїх робіт фахівців-геологів.

Высоцкий В.И. Исторические аспекты топонимов Луганщины. — Луганск, 2003.

Гайко Г., Шубін Ю., Парамонов В. Інженерно-геологічна розвідка Степанівського курганного комплексу // Сб. науч. тр. ДонГТУ. — Алчевск, 2005. — Вып. 20. — С. 179—183.

- Гершкович Я.П. Кургани в междуречье р. Лозовой и р. Ольховой на Донецком кряже. — Луганск, 1996.
- Евдокимов Г.Л. Погребения эпохи ранней и средней бронзы Астаховского могильника. — К., 1991.
- Клочко В.І. «Мергелева гряда» // Искусство и религия древних обществ. — Луганськ, 2007. — С. 118—121.
- Короновский Н.В., Якушова А.Ф. Основы геологии. — М., 1991.
- Материалы к детальной геологической карте каменноугольного бассейна, издаваемой Геологическим комитетом на основании исследований, произведенных под руководством Л.И. Лутугина, 1924 г., планшет — V-24 (Складений Н.А. Родигінім, А.А. Гапеевим, Л.І. Лутугінім за участю Е.О. Погребицького).
- Рослый И.М. Поверхности выравнивания Донецкой возвышенности // Известия АН СССР, серия география. — 1968. — № 4.
- Фисуненко О.П., Жадан В.И. Природа Луганской области. — Луганск, 1994.

Одержано 25. 12. 2007

В.М. Гладилін

ГОСПОДАРСЬКО-ПОБУТОВИЙ ПРОФІЛЬ ПАЛЕОЛІТИЧНИХ МІСЦЕЗНАХОДЖЕНЬ ПОБЛИЗУ с. АНТОНІВКА

Відкриті й досліджені в 1960-х рр. палеолітичні місцезнаходження Антонівка I, II, III в Марійському р-ні Донецької обл. було введено в науковий обіг відповідно до прийнятої господарсько-побутової класифікації пам'яток кам'яного віку як стоянки-майстерні під відкритим небом, відмінні від таких у скальних сховищах — під козирками навісів і в гротах (Гладилін 2001, с. 3—6). Ця атрибуція пам'яток зберігає свою актуальність і нині, хоча з плином часу вона вже не здається такою однозначною.

На початку 1960-х рр. я недооцінив значення прошарків кварцитоподібного пісковиків у товщі відкладів із культурними рештками мустьєрського й пізньопалеолітичного часу. Рештки верхнього з них було зафіксовано у вигляді брекчії на уступі III надзаплавної тераси р. Сухі Яли та фрагментовано — в суміші з мустьєрськими виробами нижче по схилу (стоянка Антонівка I). Другий прошарок у вигляді масивних глиб виявлено по краю і на схилі II надзаплавної тераси (стоянка Антонівка II), третій — також у вигляді різновеликих уламків залягав разом із виробами пізнього палеоліту на I надзаплавній терасі (стоянка Антонівка III). Усі три прошарки — це

рештки пісковикових пластів у товщі піщаних і супіщаних відкладів сарматського ярусу, розкритих і зруйнованих р. Сухі Яли в процесі вироблення її русла. Не важко уявити, що при цьому м'які піщані відклади, на яких покоїлись ці пласти, легко вимивалися річкою під час повеней і видувалися вітрами. В результаті під кромкою пісковиків утворювались більш-менш глибокі ніші — навіси й гроти, в яких могли оселятися палеолітичні мешканці краю. Під час руйнування цих скельних сховищ глиби й уламки пісковиків змішувались із культурними рештками, як це було, наприклад, на кримських печерних палеолітичних пам'ятках. Подальші делювіальні процеси довершили картину, яку ми спостерігаємо нині і яку я назвав «перевернутою» стратиграфією (Гладилін 2001, с. 7).

Отже, антонівські стоянки-майстерні виникли поблизу кромки відслонень пісковиків, розкритих р. Сухі Яли, що слугували жителям цих місць природним противітровим заслоном або скельними сховищами — навісами й гротами, подібним до відомих на пам'ятці первісного наскельного мистецтва Кам'яна Могила під Мелітополем у Північному Призов'ї.

Гладилін В.Н. Антоновка I, II: стратиграфія палеоліта, фауна // Археологический альманах. — 2001. — № 10. — С. 3—8.

Одержано 12. 12. 2007